

О.О. Отраднова,
доцент кафедри цивільного
права Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук

Summary

An article is devoted to the research of problem questions of civil tort obligations' performance and consequences of their non-performance. An author analyzes a possibility of use of the general conditions about obligations' performance to the torts, *inter alia* rules of obligations' with non-concrete terms performance. A possibility of the use of the annual interest rates and inflation index for the tort is also analyzed in the article.

Строк виконання деліктного зобов'язання та можливі наслідки його порушення

Строк виконання є одним із важливих критеріїв належного виконання будь-якого зобов'язання. Ще В.І. Сінайський у своїй праці «Русское гражданское право» зазначав, що виконання визнається дійсним (правильним), коли воно здійснене: ким і кому слід, в належний час, в належному місці та належним чином¹. Про велике значення строку виконання зобов'язання зазначає і Т.В. Боднар, яка зауважує, що за допомогою категорії «строк (термін) виконання» можна з'ясувати чи мало місце в конкретному випадку прострочення виконання зобов'язання (неналежне виконання) або його невиконання².

Деліктне зобов'язання виникає з моменту заподіяння шкоди за наявності всіх необхідних умов притягнення делінквента до відповідальності

Складні питання щодо визначення строків виконання зобов'язань та наслідків від порушення умов про строки вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені у дореволюційний та радянський періоди, а також після проголошення незалежності України. Серед таких дослідників М.І. Брагінський, С.М. Бервено, Т.В. Боднар, В.В. Вітрянський, В.П. Грибанов, О.В. Дзера, С.О. Погребний, Ю.К. Толстой та ін. Разом з тим переважна більшість вчених досліджували правові проблеми, пов'язані зі строками виконання, саме у договірних зобов'язаннях. Проблема із дотриманням строків виконання деліктних зобов'язань (що виникають із заподіяння позадоговірної шкоди) в науковій літературі не висвітлювалася та є предметом дослідження у цій статті.

Визначення строків виконання деліктного зобов'язання, на нашу думку, залежить від того як виконуватиметься таке зобов'язання: добровільно чи примусово. Деліктне зобов'язання виникає з моменту заподіяння шкоди за наявності всіх необхідних умов притягнення делінквента до відповідальності. При цьому строк його виконання не визначений ані в Цивільному кодексі України (далі — ЦК), ані в інших

¹ Див.: Сінайський В. І. Русское гражданское право. — М., 2002. — С. 332.

² Див.: Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: Монографія. — К., 2005. — С. 100—101.

актах цивільного законодавства. Не визначається він і договором у зв'язку з його відсутністю як такого.

Отже, постає питання — коли має бути виконане деліктне зобов'язання? У цивільних кодексах деяких країн СНД (ч. 2 ст. 314 ЦК Російської Федерації, ч. 2 ст. 277 ЦК Республіки Казахстан) існує правило про розумний строк виконання таких зобов'язань. Якщо у зобов'язанні не передбачений строк його виконання, воно має бути виконане у розумний строк після виникнення зобов'язання. У зв'язку з цим російські дослідники роблять висновок, що охоронне (в тому числі деліктне) зобов'язання має бути виконане у розумний строк з моменту порушення³.

У разі наявності спору між делінквентом та потерпілим щодо якогось елемента або умови деліктного зобов'язання, потерпілий вправі звернутися до суду з проханням зобов'язати делінквента у примусовому порядку виконати зобов'язання. Таке право може бути реалізоване потерпілим протягом трьох років (позовна давність)

Цивільне право України не містить положення про розумні строки виконання зобов'язань із невизначеним строком виконання. Частиною 2 ст. 530 ЦК встановлено правило, що коли строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства.

Складно сказати, чи поширюється це правило на виконання деліктних зобов'язань. З одного боку, ст. 530 ЦК розміщена у загальній частині зобов'язального права, у зв'язку з чим її дія розповсюджується на будь-які цивільно-правові зобов'язання. А з другого боку, між потерпілим та заподіювачем шкоди часто виникає спір стосовно того чи іншого елемента зобов'язання: належного боржника, розміру заподіяної шкоди, наявності та розміру моральної шкоди, наявності чи відсутності вини делінквента, наявності чи відсутності якоїсь іншої умови відповідальності тощо. І до вирішення цих питань у судовому порядку складно говорити, що зобов'язання є визначеним та вже має виконуватися. Подібного підходу дотримуються і в судовій практиці⁴.

³ Див.: Кархалев Д.Н. Охранительное гражданское правоотношение. — М., 2009. — С. 153.

⁴ Див., напр.: Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 14 лютого 2008 р. у справі № 2-16/08 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3491650>

Таким чином, у разі наявності спору між делінквентом та потерпілим щодо якогось елемента або умови деліктного зобов'язання, потерпілий вправі звернутися до суду з проханням зобов'язати делінквента у примусовому порядку виконати зобов'язання. Таке право може бути реалізоване потерпілим протягом трьох років (позовна давність).

У випадку захисту порушеного права потерпілого через звернення до суду строк виконання деліктного зобов'язання обраховується з моменту набуття рішенням суду про відшкодування заподіяної шкоди законної сили.

Строк виконання деліктного зобов'язання може бути зазначений у судовому рішенні. Так, відповідно до змісту ст. 217 Цивільного процесуального кодексу України та ст. 83 Господарського процесуального кодексу України суд може визначити порядок виконання рішення, надати відстрочку або розстрочити його виконання. Крім

того, оскільки за загальним правилом ст. 1202 ЦК відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється щомісячними платежами, у своєму рішенні суд має навести точний розрахунок присуджених потерпілому сум для відшкодування шкоди та визначити строки їх виплати (п. 22 Постанови Пленуму Верховного суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»). У такому випадку делінквент буде зобов'язаний відшкодувати шкоду у встановлений судовим рішенням строк.

Порушення боржником вимог про належний строк виконання зобов'язання може відбуватися у двох формах: прострочення виконання та дострокове виконання. Строк виконання є обов'язковим для боржника. Порушивши встановлені строки, боржник вважається таким, що допустив прострочення⁵.

Основний наслідок, що настає від прострочення боржника визначений у ст. 612 ЦК та полягає в тому, що боржник, який прострочив, відповідає перед кредитором за заподіяні простроченням збитки та за неможливість виконання, яка випадково настала після прострочення. Вважаємо, що це правило повністю може бути застосоване до деліктних зобов'язань

⁵ Див.: Иоффе О.С. Избранные труды: в 4 т. Т. 3. Обязательственное право. — СПб., 2004. — С. 130.

у випадках, коли делінквент зобов'язаний відшкодувати шкоду в натурі.

Якщо ж у зв'язку з наявністю деліктного зобов'язання на делінквента покладений обов'язок провести грошові виплати, то таке зобов'язання стає грошовим та до нього можуть бути застосовані правила ст. 625 ЦК про сплату суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних від простроченої суми.

Недоговірне зобов'язання, що виникає внаслідок завдання шкоди, часто передбачає обов'язок сплатити гроші. Ця ознака дає змогу кваліфікувати таке зобов'язання як грошове, а тому застосовувати передбачені законом наслідки від прострочення виконання грошових зобов'язань

Аналіз судової практики з цього питання дає підстави для висновку, що єдиної позиції щодо можливості застосування індексу інфляції та відсотків річних у випадку прострочення виконання деліктних зобов'язань немає. У реєстрі судових рішень трапляються як рішення, в яких вимоги про збільшення суми заборгованості з урахуванням індексу інфляції в разі прострочення виконання зобов'язання з відшкодування позадоговірної шкоди задовольняються, так і рішення, в яких суд відмовляє потерпілому у збільшенні суми, яку належить сплатити делінквенту. Обґрунтування позиції суду в рішеннях різні, але якщо вдатися до їх узагальнення, то можна сформулювати ряд аргументів як «за», так і «проти».

Відносини між потерпілим та делінквентом на будь-якому етапі їх існування є цивільно-правовими зобов'язальними і підставою їх виникнення є одна з підстав виникнення цивільних правовідносин, встановлена у ст. 11 ЦК, а саме завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі

Так, аргументами можливості застосування ст. 625 ЦК до випадків прострочення виконання деліктних зобов'язань є:

– ст. 625 ЦК розміщена у розд. I «Загальні положення про зобов'язання», кн. 5 «Зобов'язальне право». Пандектна система побудови норм цього Кодексу дає підстави стверджувати, що стаття, розміщена у загальній частині зобов'язального права, може бути застосована до будь-яких цивільно-правових зобов'язань, в тому числі недоговірних⁶;

– інфляційні витрати пов'язані з інфляційними процесами в державі та за своєю правовою

природою є компенсацією за понесені збитки, спричинені знеціненням грошових коштів. Тому немає різниці чи такі збитки є результатом прострочення виконання договірної чи недоговірної зобов'язання⁷;

– недоговірне зобов'язання, що виникає внаслідок завдання шкоди, часто передбачає обов'язок сплатити гроші. Ця ознака дає змогу кваліфікувати таке зобов'язання як грошове, а тому застосовувати передбачені законом наслідки прострочення від виконання грошових зобов'язань⁸.

Разом з тим у судових рішеннях трапляється і протилежна правова позиція, на користь якої також наводиться ряд аргументів:

– ст. 625 ЦК стосується виключно договірних зобов'язань та не може застосовуватися до деліктів⁹;

– правова природа індексації грошових доходів не дає підстав застосувати її до зобов'язань відшкодувати заподіну недоговірну шкоду. Статтею 2 Закону від 3 липня 1991 р. № 1282-ХІІ «Про індексацію грошових доходів населення» встановлено, що індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані ними в гривнях на території України і які не мають разового характеру: пенсії, стипендії, оплата праці (грошове забезпечення), суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника. Кошти, що мають бути сплачені як компенсація за

подіяної недоговірної шкоди, не належать до доходів, які відповідно до цього Закону підлягають індексації¹⁰;

– правовідносини, що виникають між сторонами після набрання рішенням суду законної сили, не підпадають під характеристику цивільних, а отже, застосувати до них положення ЦК не можна. Такі правовідносини регулюються Законом

⁷ Див., напр.: Рішення Нахімівського районного суду м. Севастополя від 23 вересня 2010 р. у справі № 2-2414/10 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11738989>; Рішення Красилівського районного суду Хмельницької області від 12 травня 2009 р. у справі № 2-5/09 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7631120>

⁸ Див., напр.: Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 грудня 2010 р. у справі № 6-31956св10 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12855338>

⁹ Див., напр.: Рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 28 липня 2009 р. у справі № 2-3641/09 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13677003>

¹⁰ Див., напр.: Рішення Голопристанського районного суду Херсонської області від 22 червня 2010 р. у справі № 2-713/10 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10037206>

⁶ Див., напр.: Рішення Суворовського районного суду м. Херсона від 30 липня 2008 р. у справі № 2-2394/07 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1936715>

від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження», яким зокрема визначається відповідальність сторін за невиконання судового рішення та захист прав стягувача у виконавчому провадженні та не передбачається стягнення з боржника індексу інфляції за час невиконання судового рішення¹¹.

На нашу думку, вирішуючи це питання, необхідно брати до уваги насамперед те, які правовідносини існують між делінквентом та потерпілим та що є підставою їх виникнення.

Оскільки в силу ст. 1192 ЦК суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, пошкодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі, збільшення суми заборгованості з урахуванням індексу інфляції та трьох процентів річних є можливими тільки у тих випадках, коли у судовому рішенні йдеться про відшкодування збитків у грошовій формі

Вважаємо, що відносини між потерпілим та делінквентом на будь-якому етапі їх існування є цивільно-правовими зобов'язальними і підставою їх виникнення є одна з підстав виникнення цивільних правовідносин, встановлена у ст. 11 ЦК, а саме завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі. Наявність судового рішення у справі про відшкодування позадовірної шкоди лише підтверджує наявність деліктного зобов'язання між сторонами, і жодним чином не перетворює ці правовідносини на процесуальні та не змінює підставу їх виникнення. Отже, в цілому можливо застосувати ст. 625 ЦК до таких відносин, тому що вона міститься у загальній частині зобов'язального права.

Разом з тим власне у ст. 625 ЦК наведено ряд умов її застосування.

По-перше, між сторонами має існувати зобов'язання, в якому чітко визначено, хто є потерпілим, а хто — делінквентом (зобов'язаним відшкодувати шкоду) та розмір такого відшкодування тощо. Отже, якщо між потерпілим та заподіявачем шкоди виникає спір стосовно будь-чого (належного боржника, розміру завданої шкоди, наявності чи відсутності вини делінквента у заподіяній шкоді або наявності чи відсутності будь-якої іншої умови відповідальності), визначити індекс інфляції буде неможливо до прийняття судом рішення в такому спорі, яким задовольняються (хоча б частково) вимоги потерпілого. Лише після набуття таким рішенням законної

сили будуть визначені всі елементи зобов'язання та виникне обов'язок його виконання.

По-друге, зобов'язання між сторонами має бути грошовим. У ЦК немає визначення грошового зобов'язання. Визначення цього терміна міститься в Законі від 27 квітня 1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», відповідно до якого грошовим зобов'язанням визнається зобов'язання боржника заплатити кредиторі певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. В теорії цивільного права такий підхід до дефініції терміна «грошове зобов'язання» в цілому зберігається. Так Т.В. Боднар виводить поняття грошового зобов'язання із поняття зобов'язання як такого, що надається у ст. 509 ЦК.

На її думку, грошовим зобов'язанням є праводіношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити гроші на користь другої сторони (кредитора), а кредитор вправі вимагати від боржника виконання його обов'язку¹². Виходячи з наведених визначень, грошовим є зобов'язання, об'єктом якого є сплата боржником кредиторі грошових коштів.

Оскільки в силу ст. 1192 ЦК суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, пошкодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі, збільшення суми заборгованості з урахуванням індексу інфляції та трьох процентів річних є можливими тільки у тих випадках, коли у судовому рішенні йдеться про відшкодування збитків у грошовій формі.

По-третє, наявне між сторонами зобов'язання має бути простроченим. Відповідно до ст. 612 ЦК боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом. Отже, простроченим буде вважатися деліктне зобов'язання, якщо делінквент не дотримався строків його виконання. На нашу думку, щодо деліктних зобов'язань строк виконання настає з моменту набрання законної сили рішенням суду про відшкодування шкоди в грошовій формі, в разі якщо в самому рішенні немає умов про відстрочення або розстрочення виконання.

¹¹ Див., напр.: Рішення Голопристанського районного суду Херсонської області від 22 червня 2010 р. у справі № 2-713/10 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10037206>

¹² Див.: Боднар Т.В. Зазнач. праця. — С. 193.